

ПРИТРИМАННЯ ЯК СПОСІБ САМОЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

З'ясування суті сучасного права притримання вимагає звернення до констrukції цього правового інституту за римським приватним правом. Слід зазначити, що притримання (*jus retentionis*) за римським правом досліджувалося у відомій праці М. М. Каткова «Поняття права утримання в римському праві» [1]. На сьогодні зазначена праця залишається єдиним та найбільш ґрунтовним вивченням проблем притримання за римським правом.

Притримання за римським правом розглядалося як право боржника затримати виконання свого обов'язку перед кредитором з причини, незалежної від дійсності цього зобов'язання. Так, річ могла притримуватися боржником до задоволення його зустрічної вимоги про відшкодування витрат на утримання цієї речі. Право притримання надавалося не тільки у разі незаконності володіння річчю, але також і з деяких контрактів та квазіконтрактів, наприклад *negotiorum gestio*, позику і деяких інших.

Отже, право притримання у римському праві мало тимчасовий характер і служило цілям забезпечення виконання зобов'язань. Однак право притримання не одержало належного регулювання у джерелах римського права і тому не розглядалося в ролі самостійного інституту, «який міг би зайняти місце поряд із заставою» [1, 15].

Право притримання в українському законодавстві вперше закріплено у Цивільному кодексі України 2003 р. (далі — ЦК України). Слід, однак, зазначити, що в ЦК УРСР 1963 р. передбачалася можливість використання права притримання з метою забезпечення окремих видів зобов'язань. Так, відповідно до ст. 408 ЦК УРСР 1963 р. комісіонер мав право утримати належні йому за договором комісії суми з усіх сум, що надійшли до нього за рахунок комітента.

За відсутності усталеної судової практики виникає багато питань під час застосування притримання, оскільки цей інститут є новим у цивільному законодавстві України та закріплює право кредитора не виконувати свої обов'язки з передачі речі боржникові доти, доки боржник не виконає свій обов'язок за договором, а саме: не сплатить вартість цієї речі або не відшкодує витрати та інші понесені кредитором збитки тощо.

Притримання за концепцією ЦК України віднесено до засобів забезпечення виконання зобов'язань. Специфіка притримання полягає в тому, що воно є єдиним засобом забезпечення виконання зобов'язань, який виникає безпосередньо на підставі закону. Для застосування притримання, таким чином, не потрібна спеціальна попередня домовленість про його застосування.

Водночас існує думка, що передумовою використання права притримання має бути наявність окремого договору, або у договорі, що забезпечується, має міститися вказівка на застосування притримання у разі порушення умов основного зобов'язання. Зазначена думка обґрунтовується тим, що в ст. 547 ЦК

України передбачено письмову форму правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання. При цьому не враховується, що право притримання безпосередньо передбачено законом (ч. 1 ст. 594 ЦК).

Хоча в літературі притримання переважно розглядається серед інших засобів виконання зобов'язань, однак право притримання, як вже було зазначено, має своєрідний характер і відрізняється від них тим, що виникає як на підставі договору, так і безпосередньо на підставі закону. Тому, думається, цікаво було б розглянути притримання дещо з інших позицій — як спосіб самозахисту цивільних прав.

Чинний ЦК України передбачає право особи на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань (абз. 1 ч. 1 ст. 19 ЦК України). Отже, самозахистом цивільних прав є здійснення не заборонених законом та нормами моралі дій фактичного характеру, спрямованих на захист особистих немайнових та (або) майнових прав особи.

Способи самозахисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб можуть обиратися особою самостійно чи встановлюватися договором чи законом. Проте тут слід застосовувати загальне правило: застосування засобів самозахисту допускається, якщо це не суперечить закону і моральним засадам суспільства.

Притримання речі кредитором є законним тільки якщо дотримані певні вимоги. У протилежному випадку непередача кредитором речі є незаконним володінням з усіма відповідними наслідками. Серед умов, за наявності яких кредитор може застосувати притримання до боржника, слід назвати наявність договірних відносин між сторонами, які передбачають передачу однією стороною (кредитором) визначеної речі іншій стороні (боржнику) або третій особі, та обов'язок боржника, у свою чергу, сплатити вартість цієї речі, відшкодувати витрати, понесені кредитором тощо. Притримання речі кредитором можливе у випадку наявності укладеного між сторонами договору, що передбачає володіння річчю стороною, яка не є власником цієї речі (наприклад, договір найму (оренди), договір позички, зберігання, договір комісії, договір перевезення, договір підряду тощо).

При цьому володіння річчю кредитором має бути правомірним. Відповідно до ч. 3 ст. 397 ЦК України володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Однак у випадку притримання речі кредитор тримає у себе річ, яку він зобов'язаний за умовами договору повернути боржникові. Тому виникає питання чи буде володіння річчю кредитором у разі її притримання правомірним? На нашу думку, у цьому випадку володіння є правомірним, оскільки притримання речі кредитором є одностороннім правочином, а правочини є правомірними діями. До того ж право кредитора притримувати річ у себе до виконання боржником зобов'язання передбачено законом, що свідчить про неможливість розглядати володіння кредитора річчю незаконним. Право притримання передбачається у ст. ст. 594–597 ЦК України, ст. 856 ЦК України за договором підряду, ч. 2 ст. 874 ЦК України за договором побутового підряду, ч. 4 ст. 916 ЦК України за договором перевезення, ст. 1019 ЦК України за договором комісії. До відносин із забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин

також застосовуються відповідні норми ЦК України (абз. 2 ч. 1 ст. 199 Господарського кодексу України). Водночас слід зазначити, що відсутність спеціальної норми, що передбачає право притримання речі, не означає неможливість для кредитора використати цей вид забезпечення виконання зобов'язання.

Крім того, умовою, за наявності якої кредитор має право притримати річ, є наявність невиконаного зобов'язання боржником. Для виникнення відносин притримання речі, таким чином, вимагається наявність боргу, строк платежу за яким вже настав. Отже, право на притримання виникає як у договірних, так і позадоговірних відносинах, що впливає із змісту ч. 2 ст. 594 ЦК України.

Притримання з позиції розгляду його як способ самозахисту цивільних прав має такі ознаки: 1) виникає як у договірних, так і у позадоговірних відносинах [2; 3, 56; 4, 35]; 2) притримання здійснює особа, права якої порушені; 3) особа, яка притримує річ, здійснює фактичні дії — притримує річ у себе; 4) особа, яка притримує річ, не звертається до юрисдикційного органу; 5) право притримання передбачено законом і не суперечить моральним засадам суспільства; 6) притримання є правомірним володінням річчю боржника і відповідає характерові порушення прав особи; 7) здійснюється з метою примусити боржника виконати своє зобов'язання.

Предметом притримання можуть бути лише речі (предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права і обов'язки). Цінні папери можуть бути об'єктом притримання, якщо вони мають документарну форму. Бездокументарні цінні папери не можуть бути об'єктом відносин притримання, оскільки вони не мають матеріальної форми, а отже не є речами. Теж саме слід зазначити й про гроші у будь-якій формі (готівкові та безготівкові). Гроші не можуть бути об'єктом притримання, оскільки на випадок неповернення кредитором чужих грошових коштів, якими він володіє, цивільне законодавство містить спеціальні правила про зарахування зустрічних вимог (ст. 601 ЦК України). До того ж неможливо реалізувати гроші та з їх вартості задовольнити вимоги кредитора, як це передбачено у ст. 597 ЦК України. Не можна віднести до об'єктів притримання також майнові права, роботи, послуги, інформацію, нематеріальні блага, права на результати інтелектуальної діяльності, цілісні майнові комплекси підприємств.

Речі, як відомо, поділяються на рухомі та нерухомі (ст. 181 ЦК України). Труднощі виникають у зв'язку із неврегульованістю у ЦК України питання про належність нерухомих речей до об'єктів права притримання. Притримання речі не вимагає державної реєстрації, що може стати причиною неотримання учасниками цивільних правовідносин інформації про обтяження такої речі. Тому у законодавстві слід або обмежити коло об'єктів притримання лише рухомими речами, або запровадити обов'язкову реєстрацію притримання нерухомих речей.

Суб'єктом права притримання є кредитор (ретентор) за порушенням зобов'язанням, а усі інші особи (наприклад, зберігач речі, яка належить боржникові певного кредитора) не мають права використовувати цей вид забезпечення виконання зобов'язань. Право на притримання як односторонній правочин може бути реалізоване через представника.

Притримання може використовуватися не лише у випадку невиконання зобов'язання в цілому, але й у його окремій частині, якщо інше прямо не встановлено договором або законом. Притриманням речі можуть забезпечуватись не лише вимоги щодо оплати речі або відшкодування кредиторі пов'язаних з нею витрат та інших збитків, а також й інші вимоги кредитора (внесення провізної плати, оплата вартості виконання підрядних робіт тощо), якщо інше не встановлено договором або законом. Тому для того, щоб кредитор не мав можливості застосувати притримання в разі невиконання боржником інших вимог, не пов'язаних з оплатою речі або відшкодуванням витрат та інших збитків, сторони мають встановити відповідне застереження в договорі.

Оскільки однією з умов застосування права притримання є володіння річчю, то кредитор зберігає право притримати річ у себе навіть у тому разі, коли права на неї, що виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

Відповідно до ст. 323 ЦК України ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом. Спеціальне правило щодо притримання у цьому випадку передбачено ч. 4 ст. 594 ЦК України, де закріплюється, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом.

Притримання слід відрізнити від інших суміжних інститутів цивільного права, наприклад застави та зарахування. Схожою рисою притримання та застави є те, що задоволення вимог кредитора здійснюється за рахунок майна, яке притримується.

Різниця між заставою та притриманням, по-перше, полягає в тому, що для встановлення притримання не вимагається спеціальної домовленості про це між сторонами договірних відносин. Натомість заставні відносини виникають на підставі договору, закону чи за рішенням суду.

Наступна відмітна риса притримання та застави полягає в тому, що на момент виникнення права застави предмет застави є чітко визначеним, а у разі використання права притримання об'єктом притримання є наперед невизначена річ, якою володіє кредитор на момент виникнення права вимоги. Крім того, заставлене майно може передаватися заставодержателю, а може залишатися у володіння заставодавця або третьої особи (іпотека). Однак використання права притримання передбачає перебування речі у володінні кредитора.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 580 ЦК України). Однак відповідно до ч. 4 коментованої статті ризик випадкового знищення або пошкодження притриманої речі за загальним правилом несе кредитор.

За боржником зберігається право розпоряджатися притриманою річчю за умови попередження набувача про притримання речі (ч. 2 ст. 596 ЦК України). Однак заставодавець не має права без згоди заставодержателя розпоряджатися предметом застави, якщо інше не встановлено договором.

Різниця між зарахуванням та притриманням, головним чином, полягає в тому, що зараховуватися можуть лише зустрічні *однорідні* вимоги. У разі притримання вимозі боржника передати річ протиставляється грошова вимога кредитора відшкодувати вартість речі або пов'язані з нею витрати та інші збитки. Крім того, притримання та зарахування розмежовуються законодавцем шляхом віднесення першого з них до видів забезпечення виконання зобов'язань, а другого — до способів виконання зобов'язання.

Обов'язки кредитора (ретентора) у відносинах притримання речі передбачені ст. 595 ЦК України. Так, кредитор зобов'язаний:

- негайно повідомити боржника про притримання речі. Цей обов'язок встановлюється у зв'язку із тим, що боржник, як законний власник речі, має право бути поінформованим про обмеження своїх прав. Виконання цього обов'язку має на меті також забезпечення виконання обов'язку боржника щодо третіх осіб — набувачів, оскільки боржник має право розпорядитися річчю, повідомивши набувача про притримання речі кредитором;

- нести відповідальність за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини;

- не користуватися річчю, яку кредитор притримує у себе.

Кредитор (ретентор) також має певні права:

- володіти річчю;

- захищати своє володіння всіма можливими засобами захисту, які передбачені цивільним законодавством для захисту права власності (гл. 29 ЦК України);

- на отримання задоволення своєї вимоги з вартості речі в обсязі та в порядку, передбаченому в ст. 591 ЦК України для задоволення вимог, забезпечених заставою.

Вимоги кредитора задовольняються шляхом реалізації об'єкта притримання відповідно до статті 591 ЦК України. Об'єкт притримання реалізується або на аукціоні (публічні торги), або у інший спосіб за домовленістю сторін. Порядок проведення публічних торгів визначається Положенням про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1997 р. Отже, кредитор автоматично не набуває права власності на об'єкт притримання, а наділяється правом реалізувати річ та задовольнити свої вимоги з вартості речі, яка притримується. Якщо тільки публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет притримання може бути за згодою кредитора та боржника переданий у власність кредитора за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором чи законом. Якщо сума, одержана від реалізації предмета притримання, не покриває вимоги кредитора, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості відповідно до ст. 112 ЦК України, якщо інше не встановлено договором або законом.

У випадку звернення стягнення на річ притримання припиняється. Крім того, притримання припиняється у випадку:

- 1) виконання боржником зобов'язання, забезпеченого притриманням;

2) визнання правочину, забезпеченого притриманням, недійсним або в разі його розірвання;

3) загибелі речі, яка притримується;

4) з інших загальних підстав припинення зобов'язань, передбачених гл. 50 ЦК, що не суперечать природі притримання.

Аналіз притримання як самозахисту дозволив встановити його характерні ознаки та провести відмежування від інших способів забезпечення виконання зобов'язань. Разом з тим віднесення притримання до способів самозахисту не виключає можливість розглядати його як один із засобів забезпечення виконання зобов'язань. Тому на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що притримання цілком обґрунтовано віднесено до засобів забезпечення виконання зобов'язань, оскільки основною метою застосування притримання є забезпечення вимог кредитора та можливість їх задоволення за рахунок речі, яку притримує кредитор.

Література

1. Катков М. М. Поняття права утримання в римському праві. — К., 1910.
2. Басин Ю. Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав // Проблемы применения Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. — Саратов, 1971. — С. 36–37.
3. Брагинский М. И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав // Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. — М., 1995.
4. Клейн Н. И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав // Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / Отв. ред. О. П. Садиков. — М., 1995.

УДК 347.471.032:347.471.7

Ю. В. Кривенко

НАЙМЕНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ

Розвиток ринкових відносин, активізація підприємницької діяльності, розширення сфери та обсягів матеріального виробництва, зміни у соціально-економічному устрої держави зумовили запровадження ринкових механізмів в економіці України, проявом яких стало посилення конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання, які функціонують в одній чи суміжних галузях промисловості. Під впливом зазначених факторів зростає значення та роль спеціальних ідентифікуючих позначень, які використовуються виробниками для виокремлення та індивідуалізації себе та результатів своєї діяльності — засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу.

Індивідуалізація юридичної особи, тобто її виокремлювання із великої